

Өзіне-өзі қол жұмсауға жеткізу қылмысының алдын алу мәселелері

Аңдатпа. Қылмысқа қарсы іс-қимыл оның алдын алуға, жасалған қылмыстардың жолын кесуге және ашуға бағытталған әзірленген шаралар жүйесі болып табылады, ол қоғамдағы криминогендік деңгейін төмендетуге, қылмыстық әрекеттердің жаңа түрлерінің санын азайтуға немесе төмендетуге мүмкіндік беретін алдын алу шараларын қамтиды.

Қылмыстылықтың алдын алудың басымдылығы негізгі үш компоненттен тұрады: а) қылмыстың әртүрлі түрлеріне тигізетін шектен тыс әсер ету ықтимал жәбірленушілердің санын қысқартуға мүмкіндік береді; б) тиімділік-жасалатын қылмыстардың санын және олардың жаңа түрлерінің пайда болу мүмкіндігін азайтуға алғышарттар жасау; в) қоғам ресурстарын үнемдеу қылмыстық контингентті ұстауға жұмсалатын шығындарды азайту, қылмыстық қол сұғушылықты жүзеге асыру нәтижесінде туындаған мемлекеттің, қоғамның және жеке адамның шығындарын азайту болып табылады. Аталған компоненттер толығымен жеткілікті және негізделген және біздің пікірімізше сынға ұшырауға жатпайды.

Өзін-өзі өлтіруге дейін жеткізудің толық және сапалы криминологиялық сипаттамасы үшін біз өзін-өзі өлтіруге дейін жеткізген қылмыскердің жеке басының авторлық ұғымын, қылмыскерлердің типологиясын, ҚР ҚК 105-бабында көрсетілген қылмыстан зардап шеккен адамның құрбанын анықтауды, сондай-ақ өзін-өзі өлтіруге дейін жеткізу жиі жасалатын адамдардың (жәбірленушілердің) санаттарын келтірдік. ҚР ҚК 105-бабында көзделген әрекетті барынша азайтуға, жоюға және бейтараптандыруға бағытталған іс-әрекетті жасаудың алдын алу шаралары ұсынылды.

Түйін сөздер: өзін-өзі өлтіру, өзін-өзі өлтіру себептері, өзін-өзі өлтіруге жәрдемдесу, өзін-өзі өлтіруді насихаттау, қылмыстың алдын алу.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6844-2022-141-4-136-146>

Кіріспе

Өзіне-өзі қол жұмсауға дейін жеткізуді алдын алудың арнайы шараларына нормативтік құқықтық көздерде бекітілген және ҚР ҚК 105-бабында көрсетілген қылмыстарға қарсы іс-қимылға бағытталған жоғарыда келтірілген шараларды да, оларды мамандандырылған ескерту субъектілерінің тиісінше қолдануын да жатқызған жөн.

Қылмыстың әртүрлі түрлерін жасау, ең алдымен, мемлекетте болып жатқан экономикалық, саяси және идеологиялық процестерге байланысты.

Біздің ойымызша, «профилактика» және «алдын-алу» сияқты ұғымдардың өзара байланысы туралы мәселені қозғаған жөн. Құқықтық әдебиеттерде бұл мәселе бойынша әлі де ортақ пікір жоқ. Авторлардың пікірінше, басты айырмашылық – «олардың қылмыс

жасаудан уақытша қашықтығы және қарқындылық пен динамика дәрежесі» - дейді. Басқа көзқарас бар, оның аясында «профилактика» және «алдын-алу» бірдей және синоним болып табылады[1].

Профессор Ю.М. Антонян қылмыстылықты алдын-алу «қоғам мен мемлекеттің қылмыстың алдын алуға, жолын кесуге, оларды жасауға жол бермеуге және кінәлі адамдарды, әсіресе жастарды заңдар мен моральды, адамзат қоғамының ережелерін құрметтеу рухында тәрбиелеуге бағытталған күш-жігерінің жиынтығы» дейді[2]. Ол алдын-алу екі компоненттен тұратынын айтады. Біріншіден, мемлекет пен қоғамның қызметі қылмыстылықпен күресудің алғышарттарын жасайды. Екіншіден, құқық қорғау құрылымдары, қоғамдық және білім беру ұйымдары, сондай-ақ тікелей әрбір адам жеке тұлғалар жасаған құқыққа қарсы (қылмыстық) әрекеттерді барынша азайтуға қабілетті. Сонымен қатар, аталған автор алдын-алу қызметі төрт негізгі түрден тұратынын айтады:

- 1) алдын алу;
- 2) болдырмау;
- 3) жолын кесу;
- 4) сотталғандарды түзеу.

Профессор А.И. Долгова қылмыстылықтың алдын-алуын «Мемлекеттің, қоғамның, жеке және заңды тұлғалардың қылмысқа жаңа адамдардың тартылуына жол бермеу, жаңа қылмыстық іс-әрекеттер жасау, қоғамдық қатынастардың криминализациясын кеңейту мақсатында қылмыстың анықталу және себептілік процестеріне мақсатты әсері» деп сипаттайды[3]. Біз бұл автордың пікірін «қылмыстылықтың алдын алуы» ұғымы бұрыннан бар құбылыстың (қылмыстың) профилактика мүмкін еместігіне байланысты мүлдем орынды емес деп бөлеміз. Алайда, семантикаға қарамастан, «алдын-алу» ұғымы заң әдебиетінде кеңінен қолданылады.

«Құқық бұзушылықтардың профилактикасы» ұғымы (құқық бұзушылықтар деп қылмыстар немесе әкімшілік құқық бұзушылықтар деп түсіну керек) ҚР 23.06.2016 № 182 «Қазақстан Республикасындағы құқық бұзушылықтардың профилактикасы жүй-

есінің негіздері туралы» Заңында (бұдан әрі – ҚР 23.06.2016 № 182 Заңы) қамтылған. Заң мәтінін негізге ала отырып, бұл «құқық бұзушылықтар жасауға ықпал ететін себептер мен жағдайларды анықтауға және жоюға, сондай-ақ құқық бұзушылықтар жасауға немесе қоғамға жат мінез-құлыққа жол бермеу мақсатында адамдарға тәрбиелік ықпал етуге бағытталған әлеуметтік, құқықтық, ұйымдастырушылық, ақпараттық және өзге де сипаттағы шаралар жиынтығы»[4].

Зерттеу әдістері

Ғылыми мақаланың әдіснамалық негізі олардың дамуы мен өзара байланысында объективті шындықтың құбылыстары мен процестерін зерттеуді қамтитын ғылыми танымның диалектикалық әдісі болды. Зерттеу барысында жеке ғылыми әдістер де қолданылды: нақты социологиялық, модельдеу, жүйелік талдау, салыстырмалы құқықтық, статистикалық.

Зерттеудің жаңалығы қылмыстық сипаттың сыртқы әсеріне (жеткізуге) байланысты жасалған суицид қылмыстық заңның құқықтық құрылымы ретінде нақты мазмұнымен, нақты объективті және субъективті белгілерімен қаралады, бұл ҚР ҚК 105-бабының нормасын қолдану шекарасын дәл анықтауға мүмкіндік береді. Сондай-ақ, өзіне-өзі қол жұмсаудың детерминациялық механизмін ашуда, атап айтқанда, криминологиядағы виктимологиялық идеяларды дамытатын жәбірленушілердің мотивациясы.

Талқылау

Қылмыстылықтың алдын алу мәселелерін зерттеу кезінде криминологтар үш негізгі деңгейді анықтайды, олардың әрқайсысында қылмыстың себептері мен жағдайларына әсер ету қажеттілігі туындайды: жалпы әлеуметтік (жалпы), жалпы арнайы (арнайы) және жеке.

Жалпы әлеуметтік деңгей – бұл мемлекет қызметінің саяси, идеологиялық, экономикалық, әскери, құқықтық және басқа бағыттарының ортақтығы, оның нәтижесі мемлекеттік аппарат пен қоғамның толыққанды жұмыс

істеуі болып табылады. Басқаша айтқанда, осы белгілерді қамтитын жалпы әлеуметтік шаралар жаһандық сипатқа ие болады және өздері қылмыстылықтың алдын алуға бағытталмаса да, олардың маңыздылығына байланысты олардың жағдайына тікелей әсер етеді.

Жалпы әлеуметтік деңгей қылмыстылыққа қарсы іс-қимыл жасауға бағытталған және қылмыстық қол сұғушылықтың туындау себептерін анықтауға (талдауға) және олардың сапалы, уақтылы және пәрменді алдын алуға, жолын кесуге, ашуға және тергеп-тексеруге ықпал етуге мүмкіндік беретін шараларды қамтиды.

Жеке деңгей нақты адресаттарға бағытталған, олардың заңсыз әрекеттері құқық қорғау органдарының түзетуін немесе дереу әрекет етуін талап етеді. Ю.М. Антонян осыған байланысты мынаны атап өтеді: «Жалпы әлеуметтік арналардан жеке тұлғаға көшу әлеуметтік-психологиялық арналар мен механизмдер арқылы, яғни адамдар арасындағы қарым-қатынас арқылы жүреді»[2].

Алдын алу сипатындағы криминологиялық қызметке сүйене отырып, өзін-өзі өлтіруге дейін жеткізудің алдын-алу шараларын қарастыру қажет.

Жоғарыда атап өткеніміздей, қылмыстылықтың алдын алудың (оған қарсы іс-қимылдың) жалпы шаралары мемлекеттің тұтастай алғанда, сондай-ақ оның жекелеген компоненттерінің қылмыстылық деңгейін төмендетуге, сондай-ақ оның туындау себептері мен жағдайларына ықпал етуге бағытталған қызметіне келіп саяды. Көрсетілген шаралар материалдық әл-ауқатты арттыру, сондай-ақ әлеуметтік кепілдіктер мен жеңілдіктердің қолжетімділігі мен кеңдігін қамтамасыз ету бойынша жүргізілетін іс-шаралар жиынтығын ғана емес, сондай-ақ қылмыстық қол сұғушылыққа қарсы іс-қимылдың инновациялық әдістері мен тәсілдерін енгізу бойынша саяси реформаларды жүргізуден тұрады, олар нормативтік құқықтық көздерді тиімді қолданудан тұрады, оларды екі рет түсіндіру мүмкіндігін және «олқылықтардың» болуын болдырмайды», құқық қолдану процесін қиындатады. Сондай-ақ, идеоло-

гиялық, рухани-патриоттық тәрбиеде дұрыс бағыт белгілеу, тегін арнайы кәсіптік және жоғары білім алуға қолжетімділікті қамтамасыз ету, интернет-ресурстардың жас ұрпаққа жағымсыз әсерін шектеу қажет. А.С. Макаренко өз жұмысында атап өткендей, жағымды мінез-құлық пен мәдени дамудың кең спектріне ие жас ұрпақтың тәрбие процесінде сәтті нәтижеге қол жеткізу үшін: «Біз оған парыз бен құрмет сезімін тәрбиелеуіміз керек». Сонымен қатар, қылмыстылық теріс, әлеуметтік және «бұзылмайтын» құбылыс екенін ескере отырып, профилактикалық бағыттағы жалпы әлеуметтік шаралар қоғамдық қатынастарды жетілдіруге және дұрыс реттеуге және «жаңа» адамды қалыптастыруға бағытталған ұзақ мерзімді және мақсатты сипатқа ие болуы керек[5].

Нәтижелер

Өзін-өзі өлтіруге дейін жеткізудің алдын алудың жалпы әлеуметтік шараларына біздің 3-тараудың екінші параграфында көрсетілгендей, ҚР ҚК 105-бабында көзделген жасалатын қылмыстардың басым көпшілігі (72,4 %) туыстық-отбасылық қатынастардың болуына байланысты құқық бұзушылық немесе қылмыс белгілері жоқ отбасылық-тұрмыстық жанжалдарды немесе бір тұрғын үйде дәне көрші жерде тұратындарды заңнамалық реттеуді жатқызуға болады.

2016 жылы ҚР-да «Отбасылық-тұрмыстық зорлық-зомбылықтың алдын алу туралы» № 1183390-6 заң жобасы енгізілді, ол кейіннен аталған заң жобасының авторларына пысықтауға қайтарылды. Мұндай жобаны дайындау үшін: 1) отбасылық-тұрмыстық жанжалдарды шешуге жүйелі тәсілдің болмауы; 2) отбасындағы зорлық-зомбылықты анықтауға және болғызбауға бағытталған пәрменді профилактикалық іс-шаралардың болмауы; 3) үйдегі зорлық-зомбылық құрбандары мен олардың жақын адамдары үшін әзірленген оңалту іс-шаралары (бағдарламалары) кешенінің болмауы негіз болды.

Айта кету керек, бұл заң жобасы, бір жағынан, мақұлданды, екінші жағынан, №

1183390-6 заң жобасының қарсыластары оны қабылдау отбасылық істерге «ерікті араласу» ретінде қызмет етеді деп сендірді¹. Біздің ойымызша, аталған заң жобасының бірқатар ережелері айтарлықтай даулы және қосымша пысықтауды талап етеді, алайда, бұл бастаманың өзі отбасы-тұрмыстық жанжалдарды қосымша реттеу, отбасылық зорлық-зомбылықтан зардап шеккен құрбандарды және олардың жақын адамдарын қорғау және/немесе оңалту мәселелері, сондай-ақ тұрмыстық жанжалдарды одан әрі реттеу, оларды қорғау және/немесе оңалту мәселелеріне байланысты мақұлдау мен қолдауға лайық, сондай-ақ бағыттағы профилактикалық іс-шаралар кешенін дайындау және енгізу бүгінгі күні өте өзекті[6].

«Қазақстан Республикасындағы халыққа психологиялық көмек көрсету туралы» № 553338-6 заң жобасы жалпы әлеуметтік деңгейдегі құқықтық сипаттағы шара бола алар еді, ол 2014 жылы Қазақстан Республикасының жобасына енгізіліп, кейіннен қараудан алынып тасталды. Осы Заң жобасының авторы Қазақстан Республикасының халқына тегін психологиялық көмек көрсету саласында қалыптасып отырған қоғамдық қатынастарды жүйелі құқықтық реттеу қажеттігін көрсетеді. Әлбетте, ішкі саясаттың барлық салаларын реформалау процесі, сыртқы саяси қатынастардың анық еместігі халықтың басым көпшілігіне әсер етеді. Өмірлік дағдарыс жағдайында білікті психологтың қол жетімді (тегін) көмегі адамдардың жасына, жынысына, материалдық байлығына қарамастан күнделікті кездесетін көптеген проблемалардың алдын-алу, жеңу және шешу құралы болады. Біздің ойымызша, осы заңның қабылдануы жалпы әлеуметтік деңгейде өзін-өзі өлтіруге дейін жеткізудің алдын алудың тиімді шарасы болады, сонымен қатар ерте кезеңде басқа да зорлық-зомбылық көріністерін (әкімшілік және қылмыстық-құқықтық сипаттағы) уақтылы болдырмауға мүмкіндік береді. Осы нормативтік құқықтық актіде психологиялық көмек көрсету шеңберінде отбасылық-тұрмыстық зорлық-зомбылықтан, сондай-ақ оларға қатысты үшінші тұлғалар тарапынан қабылда-

натын құқыққа қарсы іс-әрекеттерден зардап шеккен психологиялық көмек алушыларға құқықтық қорғауды алу мәселелері бойынша консультация беруді көздеу қажет екенін атап өту қажет, оларды мемлекеттік (құқық қорғау) органдары өз құзыреті шегінде көрсетуге тиіс[7].

Біз бұрын атап өткендей, өзін-өзі өлтіруге дейін жеткізген қылмыскердің жеке басына спирттік ішімдіктерді қолдану тән. Мәселен, олардың 50% - ы тұрақты негізде алкогольді ішімдіктерді пайдаланған немесе мас күйінде өзін-өзі өлтіруге дейін жеткізген. Қазақстан Республикасындағы қоғамдық қауіпсіздік тұжырымдамасында криминогендік жағдайдың күрделенуі алкоголь өнімдерін жаппай теріс пайдаланумен байланысты екені атап өтілген. Сот-тергеу практикасын және ғалым-заңгерлердің пікірлерін зерделеу бізге маскүнемдік пен алкогольизм ҚР ҚК 105-бабында көзделген жасалатын қылмыстар санының ұлғаюына ықпал етеді деп пайымдауға мүмкіндік береді. «Тәжірибе көрсеткендей, алкогольді ішу қасақана да, абайсызда да қылмыс жасау ықтималдығын, сондай-ақ құрбан болу қаупін едәуір арттырады. Кездейсоқ қылмыс жасау қаупі бірнеше есе артады».

Көріп отырғанымыздай, қазіргі уақытта халықтың маскүнемдігі мәселесі денсаулық сақтау саласында да, қылмыстылыққа қарсы іс-қимыл саласында да өткір түр. Алайда, қазіргі уақытта маскүнемдік пен алкогольизмнен зардап шегетін адамдарға көмек көрсетудің тегін мақсатты бағдарламалары жоқ, мұндай ауытқулардың алдын алудың әлеуметтік-құқықтық жүйесі жасалмаған.

Соңғы жылдары ҚР нормативтік құқықтық көздеріне алкогольизмге қарсы іс-қимыл саласына қатысты жиырмадан астам түзетулер енгізілді. Алайда, олардың реттеуші сипаты қалаған нәтижеге қол жеткізуге кепілдік бермейді.

Маскүнемдік пен алкогольизмге қарсы іс-қимыл саласындағы оң тәжірибені КСРО-да осы саланы реттеу, атап айтқанда, 1985 жылғы 16 мамырдағы № 398-ХІ «Маскүнемдік пен алкогольизмге қарсы күресті күшейту, айшықты қайнатуды жою жөніндегі шаралар туралы»²

Жарлық, сондай-ақ КСРО Жоғарғы Соты Пленумының 01.11.1985 жылғы № 15 «Соттардың маскүнемдік пен алкоголизмге қарсы күресті күшейтуге бағытталған заңнаманы қолдану тәжірибесі туралы» мойындау керек. КСРО-да маскүнемдік пен алкоголизмге қарсы іс-қимыл саласындағы мемлекеттік саясат бұл құбылысты жалпы қоғамға теріс әсер ететін азғындық және қоғамға қарсы деп таныды.

Біз алкоголизмнің алдын-алу шараларын қылмыстылыққа қарсы тұрудың негізгі шарттарының бірі ретінде өзара іс-қимыл жасау қажеттілігін, біздің жағдайда өзін-өзі өлтіруге дейін жеткізу қажеттілігін көрсететін авторлардың пікірімен сөзсіз бөлісеміз.

Қоғамдық қауіпті әрекет ретінде өзін-өзі өлтіруге дейін жеткізу 15% жағдайда кәмелетке толмағандарға, оның ішінде жас адамдарға қатысты жасалады. Балалардың бұзылған құқықтары мен заңды мүдделерін қалпына келтіру; балалардың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғау шеңберінде Қазақстан Республикасының заңнамасын жетілдіру; балалардың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғау саласындағы халықаралық ынтымақтастықты дамыту; балалардың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғаудың нысандары мен әдістерін жетілдіру мәселелерін реттейтін «Қазақстан Республикасындағы Бала құқықтары жөніндегі уәкілдер туралы»¹ 27.12.2018 № 501-ҚРЗ Заңының қабылдануын қаралып отырған қылмыстың жасалуының алдын алу бөлігінде оң факторды атап өткен жөн;

2019 жылғы 31 мамырда Бала құқықтары жөніндегі уәкіл А. Кузнецова Президентке 2018 жылдың жыл сайынғы баяндамасын ұсынды, оның барысында балалар омбудсмені ҚР-да балалардың құқықтарын қорғау бойынша атқарылған жұмыстар туралы есеп берді және әлеуметтік бағдарлама жобасын – ҚР әлеуметтік сақтандыру қорының мобильді қосымшасын ұсынды – «Әлеуметтік навигатор» азаматтарды (оның ішінде кәмелетке толмағандар мен жас адамдарды) нормативтік құқықтық актілерде көзделген барлық жеңілдіктер мен жәрдемақылар туралы хабардар етуге, күрделі (дағдарысты) жағдайларды, оның ішінде құқыққа қарсы қол сұғушылықтарға қарсы

іс-қимыл бойынша тиісті ведомствоға басқа мекенжайға жіберу мүмкіндігімен шешуге арналған². Қазіргі уақытта қосымша ашық БЕТА-тестілеу сатысында тұр. Біздің ойымызша, мұндай әлеуметтік бағдарламалар қысқа мерзімде азаматтар күн сайын тап болатын проблемалық мәселелерді тиімді шешуге қабілетті, осыған байланысты аталған жобаны жаппай енгізу және іске асыру қажеттілігі туындайды.

Қаралып отырған жалпы әлеуметтік деңгейде өзін-өзі өлтіруге дейін жеткізудің алдын алу шаралары шеңберінде ҚР Президентінің 31.12.2015 жылғы № 683 «Қазақстан Республикасының Ұлттық қауіпсіздік стратегиясы туралы»³ Жарлығын атап өту қажет, онда профилактикалық сипаттағы нұсқамалар қамтылған. 76, 78, 82-тармақтарға сәйкес мемлекеттік саясатты жүзеге асырудың міндеттері ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз етудің мынадай мақсаттары болып табылады: а) дәстүрлі рухани-адамгершілік құндылықтарды сақтау және көбейту; б) дәстүрлі рухани-адамгершілік құндылықтары-бұл рухани материалдық, адам өмірін, адам құқықтары мен бостандықтарын қорғау, отбасы, жасампаз еңбек, Отанға қызмет ету, мораль мен адамгершілік нормалары, гуманизм, мейірімділік, әділеттілік, өзара көмек, ұжымшылдық, ҚР халықтарының тарихи бірлігі, Отанымыздың тарихының сабақтастығы; в) азаматтарды рухани - адамгершілік және патриоттық тәрбиелеу жүйесін құру.[8]

Халықтың, бірінші кезекте балалардың әлеуметтік әл-ауқаты елдің ішкі саясатының басым міндеттерінің бірі болып табылады, ол патриоттық тәрбие деңгейін арттыру, азаматтарға жалпыадамзаттық құндылықтарды, қарым-қатынас мәдениетін, өзара сыйластықты, өзара көмек пен құқықтарға, бостандықтар мен қауіпсіздікке кепілдік беру арқылы жүзеге асырылуы тиіс.

Жоғарыда айтылғандарды қорытындылай келе, жалпы әлеуметтік деңгейде өзін-өзі өлтіруге дейін жеткізудің алдын-алудың келесі шараларын атап өткен жөн:

- «Отбасылық-тұрмыстық зорлық-зомбылық профилактикасы туралы» заңды пы-

сықтау (адамның және азаматтың негізгі конституциялық құқықтарының сақталуын ескере отырып) және қабылдау;

- «Қазақстан Республикасындағы халыққа психологиялық көмек көрсету туралы» заңды қабылдау және тегін психологиялық көмек орталықтарын дереу құру, көрсетілген қызмет шеңберінде отбасы ішіндегі қатынастарда, сондай-ақ үшінші тұлғалар тарапынан құқыққа қарсы және/немесе зорлық-зомбылық әсеріне ұшыраған азаматтарға консультация беруді жүзеге асыру;

- азаматтарға жалпыға бірдей құқықтық ақпарат беруді енгізу, оның ішінде кәмелетке толмағандар мен жас адамдарға әлеуметтік қолдау көрсету;

- маскүнемдік пен алкоголизмге қарсы тұру бойынша мақсатты бағдарламалар әзірлеу.

Жоғарыда айтылғандарға сәйкес, жалпы әлеуметтік деңгейде өзін-өзі өлтіруге дейін жеткізудің алдын алу субъектілері ҚР Президенті, ҚР Мемлекеттік және сот билігінің заңнамалық органдары және ҚР субъектілері, парламенттік партиялар, депутаттар болып табылады. «Қазақстан Республикасында құқық бұзушылықтың алдын алу жүйесінің негіздері туралы»¹ 23.06.2016 № 182 Заңның 5-бабында құқық бұзушылықтың алдын алу субъектілерінің тізбесі айқындалған, біздің ойымызша, ол жеткіліксіз және онда қызметі қылмысқа қарсы іс-қимыл жасауға және өзін-өзі өлтіруге дейін жеткізуге ықпал ететін жоғарыда көрсетілген субъектілердің болмауына байланысты кеңейтуді талап етеді, атап айтқанда.

Жалпы әлеуметтік (жалпы) алдын алу шаралары арнайы шаралардың көзі және негізі болып табылады, мұндай жалпы әлеуметтік профилактиканың тиімділігі қылмыстылықтың алдын алудың басқа арнайы шараларымен үйлесімділікке, икемділікке және үйлесімділікке байланысты². Қылмыстылықтың арнайы алдын алу шаралары, өз кезегінде, көлемі, бағыты, аумағы, әсер ету механизмі мен нысаны, даму және қолдану субъектісі бойынша жіктеледі³. Өзін-өзі өлтіруге дейін жеткізудің алдын алудың арнайы ша-

ралары шартты түрде үш түрге бөлінеді: 1) құқықтық шаралар; 2) алдын алу субъектісі бойынша (мамандандырылған және мамандандырылмаған)⁴; 3) қылмыскердің жеке басымен ұштасқан.

Арнайы ескертудің құқықтық шараларына ҚР ҚК 105-бабында көрсетілген қылмыс жасағаны үшін жазаны қатаңдату және аталған құрамға саралау белгілерін енгізу жөніндегі 2017 жылғы заң шығармашылық бастамасын, сондай-ақ қылмыстық заңның 105-бабын толықтыруды жатқызған жөн, ҚР ҚК бұл шаралар кәмелетке толмағандар мен жас адамдарды өзін-өзі өлтіруге дейін жеткізуге бағытталған бірнеше фактілерді жария еткеннен кейін қабылданды. Мұндай жағдайларды бұқаралық телекоммуникация құралдарында тарату «өлім топтары» жарнамасының бір түрі болды, бұл «В Контакте» интернет-мессенджерде жаңа мазмұн мен суицидтік топтардың пайда болуына әкелді. Сондықтан «бір медиа мазмұнның әртүрлі адамдарға әсер етуінің мазмұны мен сипаты айтарлықтай өзгеше болуы мүмкін» деген пікір мүлдем сенімді. Сот практикасынан мысал келтіру қажет деп санаймыз.

Мәселен, Нұр-сұлтан қаласы Алматы аудандық сотының қылмыстық іс материалдарында, айыпталушы М.-дан жауап алу хаттамасында М. теледидардан үнемі көрсетіліп тұратын «өлім топтарының» қызметіне қызығушылық танытқаны, осыған байланысты М. «ВКонтакте» интернет-мессенджерінде «өзін-өзі өлтіргісі келетін, бірақ бұл туралы шешім қабылдамайтын адамдарға көмек көрсету үшін суицидтік топты қалай ұйымдастыруға болатындығын» үйрету» және түсіндіре алатын ықтимал кураторлармен байланыс орнатуға тырысты³. Ықтимал жәбірленушінің ата-анасы болған С. - ның өтініші бойынша М. ұсталды деген қызығушылық бар. Бала С.-ға М. ұйымдастырған өзіне-өзі қол жұмсауға бағытталған топқа «шақыру» келгені туралы хабарлады. Кәмелетке толмаған балаларды өз-өзіне қол жұмсауға итермелеуге бағытталған қылмыстық іс-әрекетті білетін азамат С. өзінің жас баласының атынан барлық тапсырмаларды «сәтті орындады» және

В Контактедегі барлық ақпарат пен хат-хабарларды жинап, оны құқық қорғау органдарына жіберді, осылайша өзінің азаматтық парызын орындай отырып, өзін-өзі өлтіруге итермелеген кінәліні ұстауға ықпал етті.

Біз келтірген мысал ҚР ҚК 105-бабы бойынша сараланған арнайы алдын алу шараларын қамтиды. ҚР ҚК 105-бабын кеңейту және қылмыстық заңға аралас қылмыстық-құқықтық нормаларды енгізу қылмыстық қол сұғушылықтың осындай түріне қарсы іс-қимыл жасауға тікелей бағытталған жалпы арнайы шараны білдіреді.

Интернет-ресурстарда тіркелген өзіне-өзі қол жұмсаудың ықтимал тәсілдері және әлеуметтік «өлім топтары» туралы ақпаратты жариялайтын ресурстарды анықтауға қатысты мынаны атап өту қажет: 1) «Ақпарат, ақпараттық технологиялар және ақпаратты қорғау туралы» 2 27.07.2006 № 149 ҚР Заңының 10-бабының 6-тармағына сәйкес «Ұлттық, нәсілдік немесе діни өшпенділік пен араздықты қоздыруға бағытталған ақпаратты, сондай-ақ таратылғаны үшін қылмыстық немесе әкімшілік жауаптылық көзделген өзге де ақпаратты таратуға тыйым салынады»; 2) «Балаларды денсаулығы мен дамуына зардабын тигізетін ақпараттан қорғау туралы» 3 2010.12.29 № 436 ҚР Заңымен балаларды денсаулығына және (немесе) дамуына зардабын тигізетін ақпараттан қорғау туралы Қазақстан Республикасы заңнамасының сақталуын, оның ішінде байланыс, ақпараттық технологиялар және ақпараттық технологиялар саласындағы қадағалау жөніндегі мемлекеттік қызметтің мемлекеттік қадағалауды жүзеге асырады; бұқаралық коммуникациялар саласында тұрақты негізде осындай мәліметтерге мониторинг жүргізіледі және бақылау-қадағалау қызметі жүзеге асырылады¹. Бұдан басқа, тергеу және өзге де процестік әрекеттерді толық және сапалы жүргізу мақсатында тергеушілер «Кәметке толмағандарды олардың денсаулығына және (немесе) дамуына зардабын тигізетін, өзін-өзі өлтіруге итермелейтін ақпараттан қорғау саласындағы қосымша шаралар туралы» Қазақстан Республикасы Тергеу комитеті Төрағасының 17.06.2016 № 2/206 нұсқауының

талаптарын мүлтіксіз орындау қажеттігіне бағдарланған.

ҚР ҚК 105-бабын қозғаған өзгерістерге қарамастан, қазіргі уақытта аталған әрекетті саралау бойынша құқық қолдану қызметінде белгілі бір қиындықтар туындайды. Зерттеудің 2-тарауы өзін-өзі өлтіруге дейін жеткізудің саралану мәселелеріне арналды. Онда аталған қылмыстық-құқықтық норманың қылмыскерге материалдық немесе өзге де тәуелділігі жоқ отбасы мүшелерін немесе жақын туыстарын өзін-өзі өлтіруге дейін жеткізгені үшін көзделген саралау белгісінің болмауы бөлігінде жетілмегендігі анықталды. Соттар сонымен бірге қылмыс субъектісінің кінәсін адам тікелей немесе жанама ниетпен өзін-өзі өлтіруге дейін жеткізген жағдайда ғана анықтайды, бұл біздің ойымызша, жәбірленушіге өзін-өзі өлтіруге немесе өзін-өзі өлтіруге баруға тікелей қатысы бар және кінәлі адамдарға қылмыстық жауапкершіліктен аулақ болуға мүмкіндік береді.

Біз қарайтын құрамға қатысты арнайы алдын алу шаралары ҚР ҚК 105 - бабында көзделген іс-әрекетті дұрыс саралаудан, қылмыс белгілерін анықтаған кезде қылмыстық іс қозғау туралы уақтылы шешім қабылдаудан; Интернет желісінің және Интернет-ресурстардың ашық көздеріне мониторингті жүзеге асырудан тұрады.

Айта кету керек, өзін-өзі өлтіруге дейін жеткізу-бұл қосарланған алдын-алу қасиеттері бар қылмыстың түрі, яғни біздің жағдайда, өзін-өзі өлтіруге дейін жеткізу, әдетте: ұрып - соғу (ҚР ҚК 109-б.), оларды қылмыссыздандыру, біздің ойымызша, отбасылық-тұрмыстық зорлық-зомбылық жасау жағдайларының ұлғаюына ғана ықпал етеді; қинау (ҚР ҚК 110-б.); денсаулыққа ауыр зиян келтіру қатері (ҚР ҚК 106-б.). 48,1% - ға кінәлі аталған қылмыстарды жасағаны үшін қылмыстардың жиынтығы бойынша сотталды¹. Бұл жағдай өзін-өзі өлтіруге дейін жеткізуді тергеу барысында жәбірленушінің бірнеше рет ұрып-соғу қаупі мен қорқыту қаупі бар екендігі анықталды, алайда бұл әр түрлі жағдайларға байланысты белгілі болды[8]. Сонымен қатар, бұл әрекетте қылмыс жасалмады не-

месе іс жәбірленушімен татуласу себебінен тоқтатылды. Осылайша, біз өз тарапынан зорлық-зомбылық (оның ішінде қылмыстық) қол сұғушылық жасау туралы келіп түскен өтініштерге уақтылы және кідіріссіз ден қоюға міндетті құқық қорғау органдарының қызметкерлері лауазымдық міндеттерін тиісті дәрежеде орындамаған деп айта аламыз.

Ақмола облысы Ақмол аудандық сотының қылмыстық іс материалдарын зерделеу барысында (аталған қылмыстық істі біз диссертациялық зерттеудің § 2.1-де қарадық) ҚР ҚК-нің 105-бабы, 117-бабының 1-бөлігінде көзделген қылмыстарды жасағаны үшін Д. кінәлі өзінің әйелі О.-ға жүйелі түрде дене және психикалық азап келтірген дене жарақатын салғаны анықталды. Д.-ға қатысты қылмыстық іс қозғауға негіз О.-ның өзін-өзі өлтіруге әрекеті болды. Бірнеше рет О. өзінің қызымен бірге полиция қызметкерлерін, оның ішінде Д.-ның соққыларын болдырмау үшін учаскелік комиссарды шақырды, бірақ кейіннен тараптардың татуласуына байланысты өтініштер алынды. Таныстары мен көршілері осы отбасында қалыптасқан қолайсыз жағдай туралы хабардар болды, бірақ араласпады. Шолу анықтамасына сәйкес, Д.-ға қатысты ұсақ бұзақылық үшін кемінде бес әкімшілік хаттама шығарылды (ҚР ӘҚБтК 20.1-бабының 1-бөлігі) және әңгімелер жүргізілді, бірақ неғұрлым пәрменді шаралардың болмауына байланысты Д. өз әрекеттерінің жазасыздығын сезінді және өзінің отбасы мүшелеріне қатысты құқыққа қарсы қол сұғушылықты оған дейін тоқтатқан жоқ ҚР ҚК 105, 117-баптарында көзделген қылмыстарды жасады деген айып тағылған жоқ. Жүргізілген тергеудің нәтижесі Д.-ға қатысты айыптау үкімі мен сот үкімін шығару болды.

Жоғарыда келтірілген мысал Д.-ны ҚР ҚК 116-бабында көрсетілген қылмысты жасағаны үшін неғұрлым ерте кезеңде қылмыстық жауаптылыққа тарту өзіне-өзі қол жұмсауға оқталу түрінде неғұрлым ауыр зардаптардың пайда болуына жол бермейтінін айқын көрсетеді.

Құқық бұзушылықтардың (қылмыстардың немесе әкімшілік құқық бұзушылықтардың) профилактикасының арнайы шара-

лары «Қазақстан Республикасында құқық бұзушылықтың профилактикасы жүйесінің негіздері туралы» 23.06.2016 № 182 заңның 3-тарауында көрсетілген. Көрсетілген заңға сәйкес профилактикалық әсер ету нысандарына, сондай-ақ біздің зерттеу контекстінде (өзін-өзі өлтіруге дейін жеткізу кезінде) мыналарды жатқызуға болады: 1) құқықтық ағарту және құқықтық ақпарат беру; 2) профилактикалық әңгімелесу; 3) құқық бұзушылықтар жасау үшін жағдай жасайтын іс-әрекеттерге жол бермеу не қоғамға жат мінез-құлықты жалғастыруға жол бермеу туралы ресми алдын ала ескертуді жариялау; 4) профилактикалық есепке алу; 5) профилактикалық қадағалау; 6) құқық бұзушылықтан зардап шеккен немесе осындай мінез-құлық болу қатеріне ұшыраған адамдарға көмек көрсету болып табылады.

Бұдан басқа, арнайы профилактика шаралары ҚР ІІМ-нің 2012.12.31 № 1166 «Учаскелік полиция уәкілдерінің қызметін ұйымдастыру мәселелері»² бұйрығында қамтылған. Оларға сәйкес өзін-өзі өлтіруге дейін жеткізуге қарсы іс-қимыл шеңберінде учаскелік уәкіл профилактикалық жұмыс жүргізеді: 1) маскүнемдікпен ауыратын және медициналық ұйымда есепте тұрған және айналасындағыларға қауіп төндіретін адамдармен; 2) отбасы-тұрмыстық қатынастар саласында құқық бұзушылық жасаған адамдармен; 3) өз-өзіне қол жұмсауда тұратын сотталғандардың мінез-құлқын бақылауды жүзеге асырады.

Біздің ойымызша, бұл бұйрықтың ережелері отбасылық және тұрмыстық қатынастардағы агрессияның жоғарылауымен сипатталатын, бірақ іс-әрекеттерінде құқық бұзушылық белгілері жоқ адамдарға бағытталған профилактикалық шаралармен толықтырылуы керек. Күш қолданып қол сұғушылықтың бар екендігін анықтаған кезде қалыптасқан жағымсыз жағдайдың ушығуына жол бермеу мақсатында осындай субъектілерге қатысты профилактикалық қадағалауды көздеу қажет. Оның ішінде, өмірі мен денсаулығына қарсы қылмыстар үшін сотталған адамдарға, атап айтқанда, отбасылық-тұрмыстық қатынастарда сотталғандығы жойылған немесе алып тасталған профилактикалық іс-шараларды (қадағалауды) жүргізу.

«Кәмелетке толмағандардың қадағалаусыз қалуы мен құқық бұзушылықтарының профилактикасы жүйесінің негіздері туралы» 1999 жылғы 24 маусымдағы № 120 ҚР Заңымен отбасыларда тұрып, әлеуметтік қауіпті жағдайда тұрған, сондай-ақ өмірде өзге де қиын жағдайға тап болған және әлеуметтік көмекке және/немесе оңалтуға мұқтаж кәмелетке толмағандардың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғау көзделген: олардың бос уақытын ұйымдастыру және жұмыспен қамту, ақпараттық-ағартушылық және өзге де шараларды жүзеге асыру; кәмелетке толмағандарды әлеуметтік оңалту және олардың әлеуметтік-құқықтық мүдделерін қорғау бағдарламаларын дайындау және іске асыру.

Қорытынды

Аталған мәселені зерттеу нәтижелері бізге қылмыстық-құқықтық нормаларды және өзіне-өзі қол жұмсаудың алдын алудың криминологиялық құралдарын жетілдіру жөнінде бірқатар нақты ұсыныстар енгізуге мүмкіндік береді.

Құқық қорғау органдарының қызметкерлеріне алдын алу сипатындағы іс-шараларды жүргізу шеңберінде: 1) құқыққа қарсы зорлық-зомбылықты уақтылы анықтау, оның ішінде ҚР ҚК 105-бабының диспозициясында

көрсетілгенді (немесе осындай әрекеттерді жасауға алғышарттар); 2) куәгерлермен, көзімен көргендермен, өзін-өзі өлтіруге итермелеуден зардап шеккендермен, сондай-ақ құқық бұзушымен сенімді қарым-қатынас орнату; 3) стресске орнықтылықты арттыру-психологиялық бағыттағы семинар-тренингтерге қатысу және оқыту қажеттілігін байқаймыз.

Сондай-ақ өзін-өзі өлтіруге дейін жеткізудің алдын алу шараларына ҚР субъектілерінде жүргізілетін ұйымдастырушылық және профилактикалық сипаттағы шараларды жатқызуға болады. Өзін-өзі өлтіру, сондай-ақ өз-өзіне қол жұмсауға дейін жеткізуге бағытталған іс-әрекеттердің алдын алу жөніндегі осындай арнайы шараларды жүргізуге ведомствоаралық жұмыс топтарын құруды, кәмелетке толмағандарды өз-өзіне қол жұмсауды насихаттайтын интернет желісінің әлеуметтік қоғамдастығына тарту белгілері анықталған жағдайда қабылдануы тиіс іс-әрекеттер туралы әдістемелік ұсынымдар мен жаднамалар дайындауды жатқызған жөн. ҚР Тергеу комитетінің басқармасы балалар мен жасөспірімдердің психикалық денсаулығының ғылыми-практикалық орталығымен бірлесіп балалардың өзіне-өзі қол жұмсау бейімділігін (оның ішінде зорлық-зомбылық аясында туындайтын) уақтылы анықтау үшін жадынама дайындады.

Әдебиеттер тізімі

1. Распопова Н.И. Основные тенденции динамики распространенности суицидов в Республике Казахстан // http://www.medpsy.ru/mprj/archiv_iglobal/2013_2_19/nomer/nomer03.php (қаралған күні: 11.05.2022)
2. Антонян, Ю. М. Личность преступника. Криминологопсихологическое исследование / Ю. М. Антонян, В. Е. Эминов. М.: Норма: Инфра-М, 2010. – 368 с.
3. Долгова А. И. Криминология / А. И. Долгова. – 4-е изд., перераб. и доп. М.: Норма: ИНФРА-М, 2016. – 368 с.
4. Қазақстан Республикасының 2014 жылғы 3 шілдедегі № 226-V Қылмыстық кодексі (02.07.2021 ж. жағдай бойынша өзгерістермен және толықтырулармен) // adilet.zan.kz (қаралған күні: 11.05.2022)
5. Макаренко, А. С. Избранные произведения. Т. 2. / А. С. Макаренко. М.: АПН РСФСР, 1957. – 527 с.
6. Казахстан суицид рейтинг стран 2021 // http://jurist-161.ru/test_category/kazakhstan-suicides-rejting-stran (қаралған күні: 11.05.2022)
7. Борчашвили И.Ш. Комментарий к Уголовному кодексу Республики Казахстан. Особенная часть (том 2). – Алматы: Жеті жарғы, 2015. – 1120 с.
8. Статистика суицида 2021 по странам // http://jurist-161.ru/test_category/kazakhstan-suicides-rejting-stran (қаралған күні: 11.05.2022)

М.К. Рақымбаева

*Евразийский национальный университет им. Л.Н.Гумилева, Астана, Казахстан***Меры предупреждения доведения до суицидального поведения**

Аннотация. Противодействие преступности представляет собой систему выработанных мер, направленных на ее предупреждение, пресечение и раскрытие совершаемых преступлений, включает в себя профилактические меры превентивного характера, которые позволяют снизить уровень криминальности в обществе, сократить или минимизировать число новых видов преступных деяний.

Приоритетность предупреждения преступности заключается в основных трех компонентах: а) упредительное влияние, оказываемое на различные виды преступлений, позволяет сократить количество возможных потерпевших; б) эффективность – создание предпосылок к уменьшению числа совершаемых преступлений и возможности возникновения их новых разновидностей; в) экономия ресурсов общества заключается в снижении затрат на содержание преступного контингента, уменьшении убытков государства, общества и личности, возникших в результате осуществления преступных посягательств. Перечисленные компоненты в полной мере достаточны и обоснованы и не подлежат, по нашему убеждению, критике.

Для полной и качественной криминологической характеристики доведения до самоубийства нами были даны авторское понятие личности преступника, совершившего доведение до самоубийства, типология преступников, дефиниция жертвы, пострадавшей от преступления, указанного в ст. 105 УК РК, а также приведены категории лиц (потерпевших), в отношении которых наиболее чаще совершается доведение до самоубийства.

Предложены меры предупреждения совершения деяния, предусмотренного ст. 105 УК РК, направленные на его минимизацию, устранение и нейтрализацию.

Ключевые слова: доведение до самоубийства, причины суицида, пособничество в самоубийстве, пропаганда самоубийства, предупреждение преступления.

М.К. Rakymbaeva

*L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan***Measures to prevent suicidal behavior**

Abstract. Crime prevention is a system of developed measures aimed at its prevention, suppression and disclosure of crimes committed. It includes preventive measures that reduce the level of criminality in society, reduce or minimize the number of new types of criminal acts.¹

The priority of crime prevention lies in the main three components: a) the proactive influence exerted on various types of crimes allows reducing the number of possible victims; b) efficiency – creating prerequisites for reducing the number of crimes committed and the possibility of their new varieties; c) saving society's resources is to reduce the cost of maintaining the criminal contingent, reducing the losses of the state, society and the individual resulting from the implementation of criminal encroachments. The listed components are fully sufficient and justified, and, in our opinion, are not subject to criticism.

For a complete and qualitative criminological characterization of suicide, we gave the author's concept of the identity of the criminal who committed suicide, the typology of criminals, the definition of the victim of the crime specified in Article 105 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan, as well as the categories of persons (victims) in respect of whom suicide is most often committed.

The article proposes measures to prevent the commission of an act provided for in Article 105 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan, aimed at minimizing, eliminating, and neutralizing it.

Keywords: incitement to suicide, causes of suicide, complicity in suicide, suicide propaganda, prevention of stupidity.

Referenses

- 1 Raspopova N.I. Osnovnye tendencii dinamiki rasprostranennosti suicidov v Respublike Kazahstan // http://www.medpsy.ru/mprj/archiv_iglobal/2013_2_19/nomer/nomer03.php (Accessed: 11.05.2022).
- 2 Antonyan, YU. M. Lichnost' prestupnika. Kriminologo psihologicheskoe issledovanie / YU. M. Antonyan, V. E. Eminov. M.: Norma: Infra-M, 2010. – 368 s.
- 3 Dolgova A. I. Kriminologiya / A. I. Dolgova. – 4-e izd., pererab. i dop. M.: Norma: INFRA-M, 2016. – 368 s.
- 4 Қазақстан Республикасының 2014 жылғы 3 шілддегі № 226-V Қылмыстық кодексі (02.07.2021 ж. зhardaj bojnsha өзгерістермен және толықтырулармен) // adilet.zan.kz (Accessed: 11.05.2022)
- 5 Makarenko, A. S. Izbrannye proizvedeniya. T. 2. / A. S. Makarenko. M.: APN RSFSR, 1957. – 527 s.
- 6 Kazahstan suicid rejting stran 2021 // http://jurist-161.ru/test_category/kazahstan-suitsid-rejting-stran (Accessed: 11.05.2022).
- 7 Borchashvili I.SH. Kommentarij k Ugolovnomu kodeksu Respubliki Kazahstan. Osobennaya chast' (tom 2). – Almaty: ZHeti zharry, 2015. – 1120 s.
- 8 Statistika suicida 2021 po stranam // http://jurist-161.ru/test_category/kazahstan-suitsid-rejting-stran (Accessed: 11.05.2022).

Автор туралы мәлімет:

Рақымбаева М.Қ. – Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің докторанты, А.Янушкевич көш., 6, Астана, Қазақстан.

Rakymbaeva M.K. – Doctoral student of L.N. Gumilyov Eurasian National University, 6 Yanushkevich str., Astana, Kazakhstan.